

<https://doi.org/10.70728/c.series.ped.v08.i09.093>

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI: BESH KOMPONENTLI

Mukhamedova Matlyuba Satvaldiyevna

Alfraganus University

E-mail: matlubamuh7@gmail.com

Tel: +998770049093

<https://orcid.org/0009-0007-3872-0344>

Annotatsiya Maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari tizimli tahlil qilingan. Mavzuning dolzarbligi oliy ta‘limning jadal kengayishi, ta‘lim natijalarini kompetensiyalar tilida ifodalashga o‘tish hamda amaliyotda kommunikativ kompetentlikning tasodifiy, "yon mahsulot" tarzida shakllanayotgani o‘rtasidagi ziddiyat bilan belgilanadi. Tadqiqot maqsadi — tushunchaning ilmiy-nazariy mohiyatini, tarixiy evolyutsiyasini va tarkibiy tuzilmasini ochib berish hamda uni rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy pedagogik yondashuvlarni tizimlashtirishdan iborat. Tadqiqotda qiyosiy-pedagogik tahlil, tizimli-strukturaviy tahlil va nazariy umumlashtirish metodlaridan foydalanilgan, 100 dan ortiq xorijiy, MDH va milliy manba tahlilga tortilgan. Natijada bo‘lajak o‘qituvchi kommunikativ kompetentligining sub‘yekt-sub‘yekt paradigmasiga asoslangan besh komponentli — motivatsion-qadriyatli, kognitiv-lingvistik, operatsional-texnologik, interaktiv-ijtimoiy va refleksiv-regulyativ — tarkibiy modeli asoslab berildi, u 5 mezon va 15 ko‘rsatkichdan iborat kriterial-dagnostik apparat bilan bog‘landi. Zamonaviy yondashuvlar uch guruhga (metodologik, pedagogik-texnologik, baholovchi-refleksiv) tasniflandi va milliy ta‘lim kontekstiga moslashtirish yo‘llari ko‘rsatildi. Natijalar oliy pedagogik ta‘lim muassasalarida "Pedagogik kommunikatsiya asoslari" maxsus kursi va monitoring tizimini ishlab chiqishda qo‘llanilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: kommunikativ kompetentlik, bo‘lajak o‘qituvchi, besh komponentli model, kompetensiyaviy yondashuv, pedagogik muloqot, dialogik ta‘lim, kvazikasbiy vaziyat, refleksiya, kriterial-dagnostik apparat, oliy pedagogik ta‘lim.

Аннотация В статье представлен системный анализ теоретико-методологических основ развития коммуникативной компетентности у будущих учителей. Актуальность темы обусловлена противоречием между стремительным расширением высшего образования, переходом к выражению образовательных результатов на языке компетенций и тем, что на практике коммуникативная компетентность формируется преимущественно стихийно, как «побочный продукт» отдельных дисциплин. Цель исследования — раскрыть научно-теоретическую сущность понятия, его историческую

эволюцию и структурное строение, а также систематизировать современные педагогические подходы к его развитию. В работе использованы методы сравнительно-педагогического, системно-структурного анализа и теоретического обобщения; проанализировано более 100 зарубежных, постсоветских и национальных источников. В результате обоснована пятикомпонентная структура коммуникативной компетентности будущего учителя, основанная на субъект-субъектной парадигме, — мотивационно-ценностный, когнитивно-лингвистический, операционально-технологический, интерактивно-социальный и рефлексивно-регулятивный компоненты, — связанная с критериально-диагностическим аппаратом из 5 критериев и 15 показателей. Современные подходы классифицированы на три группы (методологические, педагогико-технологические, оценочно-рефлексивные), определены пути их адаптации к национальному контексту. Результаты могут быть использованы при разработке спецкурса «Основы педагогической коммуникации» и системы мониторинга в вузах педагогического профиля.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, будущий учитель, пятикомпонентная модель, компетентностный подход, педагогическое общение, диалогическое обучение, квазипрофессиональная ситуация, рефлексия, критериально-диагностический аппарат, высшее педагогическое образование.

KIRISH.

Zamonaviy oliy ta'lim tizimida "kompetentlik" tushunchasi ta'lim natijalarini ifodalashning markaziy birligiga aylandi. O'zbekistonda oliy ta'limning jadal kengayishi — 2024/2025-o'quv yilida 1,4 milliondan ortiq talaba va 47,7 foizga yetgan qamrov — bitiruvchi, xususan bo'lajak o'qituvchi tayyorgarligi sifatiga bo'lgan talabni yanada oshirmoqda. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun (O'RQ-637, 2020-y.), Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi (PF-5847, 2019-y.), "O'zbekiston – 2030" strategiyasi (PF-158, 2023-y.) va "Pedagogning maqomi to'g'risida"gi Qonun (O'RQ-901, 2024-y.) ta'lim natijalarini kompetensiyalar tilida ifodalashni va o'qituvchining kasbiy mahoratini rivojlantirishni davlat siyosati darajasiga ko'targan.

O'qituvchi kasbi mohiyatan kommunikativ kasbdir: pedagogik faoliyatning axborot berish, tashkil etish, motivatsiyalash, baholash va tarbiyalash funksiyalari muloqot orqali amalga oshiriladi. Shu bois kommunikativ kompetentlik bo'lajak o'qituvchi kasbiy kompetentligining tizim tashkil etuvchi komponenti hisoblanadi. Biroq amaliyot tahlili shuni ko'rsatadiki, talabalarning kommunikativ kompetentligi ko'pincha maqsadli emas, balki ayrim fanlarning "yon mahsuli" sifatida stixiyali shakllanmoqda; uni uzluksiz, tizimli va o'lchanadigan tarzda rivojlantirishning yaxlit nazariy asoslari hamda diagnostik apparati hanuz yetarlicha ishlab chiqilmagan. Aynan shu — jamiyat kutayotgan "gapira oladigan, tinglay oladigan, tushuntira oladigan" o'qituvchi bilan uni tayyorlashning tayyor tizimi yo'qligi o'rtasidagi — ziddiyat mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Muammoning ilmiy asoslari bir necha fan chorrahasida yotadi: tilshunoslik "lisoniy kompetensiya" va "diskurs" tushunchalarini, sotsiolingvistika "o'rinnilik" g'oyasini, psixologiya "muloqot" va "empatiya" kategoriyalarini, falsafa "dialog" tushunchasini,

pedagogika esa bularning barchasini "pedagogik muloqot" tushunchasida birlashtiradi. Bunday fanlararo tabiat mavzuni ham dolzarb, ham murakkab qiladi: uni bitta fan doirasida to‘liq tushuntirib bo‘lmaydi.

Muammoning o‘rganilganlik darajasi tahlili muhim bo‘shliqni ko‘rsatadi. Xorijda D.Xayms, M.Kanale, M.Sveytn, S.Blyomeke va boshqalarning fundamental ishlari, MDHda R.P.Dondokova, E.Shiryaeva, V.P.Zolotuxinalarning tadqiqotlari mavjud. O‘zbekistonda esa A.A.Ashurov tushunchaning nazariy mohiyatini, Sh.Primov kommunikativ o‘zini o‘zi rivojlantirishni, Sh.F.Aliqulov multimedia texnologiyalari vositasida shakllantirishni, B.Sh.Sapayeva va Sh.R.Tadjimova chet tili yo‘nalishini, M.V.Tursunaliyeva musiqa ta‘limi yo‘nalishini o‘rgangan. Biroq bu ishlarning aksariyati ayrim fan yoki yo‘nalish doirasi bilan cheklangan; bo‘lajak o‘qituvchining umumkasbiy kommunikativ kompetentligini besh komponentli yaxlit tizim asosida, o‘lchanadigan tarzda rivojlantirish maxsus tadqiqot predmeti sifatida ochiq qolmoqda. Aynan shu bo‘shliq mazkur maqolaning ilmiy vazifasini belgilaydi.

Tadqiqotning maqsadi — bo‘lajak o‘qituvchida kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishning ilmiy-nazariy mohiyati, tarixiy evolyutsiyasi va tarkibiy tuzilmasini ochib berish, uni rivojlantirishning psixologik-pedagogik qonuniyatlarini aniqlash hamda zamonaviy pedagogik yondashuvlarni tizimlashtirib, ularni milliy oliy pedagogik ta‘lim sharoitiga moslashtirish yo‘llarini ko‘rsatishdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqotning manbaviy bazasini 100 dan ortiq ilmiy manba tashkil etadi: xorijiy (Yevropa, AQSh, Osiyo) tadqiqotlar, Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi doirasidagi ishlar, milliy (o‘zbekistonlik mualliflar) tadqiqotlar hamda normativ-huquqiy hujjatlar (qonunlar, konsepsiyalar, strategiyalar va xalqaro doiraviy hujjatlar — CEFR, DigCompEdu, Yevropa Ittifoqi Kengashining kalit kompetensiyalar bo‘yicha Tavsiyasi, OECDning "Ta‘lim kompasi 2030" hujjati). Manbalar tanlovida ularning kommunikativ kompetentlik tushunchasi, tarkibi, rivojlanish mexanizmlari yoki uni rivojlantirish metodlariga bevosita tegishliligi mezon sifatida olindi.

Tadqiqotda quyidagi metodlar qo‘llanildi: ilmiy-pedagogik adabiyotlar va normativ hujjatlarni tahlil qilish; qiyosiy-pedagogik tahlil va umumlashtirish (turli mualliflar taklif etgan tarkibiy modellarni — Kanale–Sveytn, Dondokova, Shiryaeva modellarini — qiyoslash orqali umumiy invariant o‘lchovlarni aniqlash); tizimli-strukturaviy tahlil (tushunchani komponentlar, mezonlar va ko‘rsatkichlar darajasida yoritish); nazariy umumlashtirish va modellashtirish (besh komponentli tarkibiy modelni shakllantirish). Zamonaviy yondashuvlarni tasniflashda ularning umumiylik darajasi mezon qilib olindi va uch guruhga — metodologik (umumiy), pedagogik-texnologik va baholovchi-refleksiv yondashuvlarga — ajratildi.

Muhim metodologik izoh shundaki, mazkur maqola tadqiqotning birinchi — nazariy-metodologik — bosqichi natijalarini taqdim etadi. Dissertatsion tadqiqotning to‘liq dizayni uch bosqichli pedagogik eksperimentni (aniqlovchi, shakllantiruvchi va nazorat bosqichlari) hamda matematik-statistik tahlil metodlarini (Styudent t-mezone, Pirson χ^2 -mezoni, Fisher ϕ^* -mezoni) o‘z ichiga oladi; ularning to‘liq miqdoriy natijalari tadqiqotning navbatdagi — tajriba-sinov — bosqichida alohida yoritiladi. Shu sababli quyida keltirilgan jadval va

diagrammalar aynan tarkibiy-metodologik tahlil natijalarini (komponentlar, mezon-ko‘rsatkichlar tizimi, yondashuvlar tasnifi, tadqiqot dizayni) aks ettiradi.

NATIJALAR

Tushunchaning ilmiy-nazariy mohiyati va tarixiy evolyutsiyasi

"Kompetensiya" so‘zi lotincha *competo* — "erishaman, munosibman" so‘zidan kelib chiqqan va ikki qatlamni — huquqiy-rasmiy vakolat va shaxsiy-mazmuniy bilim/tajribani — o‘zida saqlaydi. R.V.Ardovskaya taklif etgan mashhur farqlashga ko‘ra, kompetensiya — jamiyat qo‘yadigan talab (yechilishi lozim bo‘lgan vazifalar majmui), kompetentlik esa — shaxs shu talabni o‘zlashtirib, ichki fazilatga aylantirgan holat. Zamonaviy tadqiqotlar (S.Blyomeke, J.-E.Gustafsson, R.Shavelson) kompetentlikni dixotomik ("bor/yo‘q") emas, balki dispozitsiyalardan (bilim, e‘tiqod, motivatsiya) kuzatiladigan xatti-harakatgacha bo‘lgan uzluksiz kontinuum sifatida talqin qiladi — bu uni "qaysi darajada" mezon bilan o‘lchash imkonini beradi.

Tushuncha uchta belgisi bilan an‘anaviy ta‘lim maqsadlaridan farqlanadi: integrativlik (bilim, ko‘nikma va shaxsiy sifatlarning yaxlitligi), qadriyat bilan bog‘liqlik va amaliyotga yo‘nalganlik. Tarixiy jihatdan tushunchaning shakllanishi bir necha bosqichni bosib o‘tgan (1-jadval, 1-diagramma): N.Xomskiy (1965) tilni bilishni "lisoniy kompetensiya" — grammatik to‘g‘rilik — sifatida ta‘riflagan bo‘lsa, D.Xayms (1972) bu ta‘rifga ijtimoiy-madaniy o‘rinlilikni qo‘shib, "kommunikativ kompetensiya" tushunchasini fanga kiritdi. M.Kanale va M.Sveytn (1980) buni grammatik, sotsiolingvistik va strategik komponentlardan iborat uch qismli modelga aylantirdilar, M.Kanale esa (1983) diskursiv komponentni qo‘shib, to‘rt komponentli modelni yakunladi. Yevropa Kengashining CEFR hujjati (2020-yilgi yangilanishida) tushunchani vositachilik, ko‘ptillilik va onlayn muloqot o‘lchovlari bilan boyitdi.

1-jadval

Kommunikativ kompetentlik tushunchasining tarixiy evolyutsiyasi

Bosqich	Yil	Muallif(lar)	Ilmiy hissa
I	1965	N.Xomskiy	Lisoniy kompetensiya (grammatik to‘g‘rilik) tushunchasi
II	1972	D.Xayms	"Kommunikativ kompetensiya" tushunchasi fanga kiritildi; ijtimoiy-madaniy o‘rinlilik qo‘shildi
III	1980	M.Kanale, M.Sveytn	Uch komponentli model: grammatik, sotsiolingvistik, strategik
IV	1983	M.Kanale	To‘rtinchi — diskursiv komponent qo‘shildi (4 komponentli model)
V	2020	Yevropa Kengashi (CEFR)	Vositachilik, ko‘ptillilik va onlayn muloqot o‘lchovlari kiritildi

1-diagramma. Tushuncha evolyutsiyasining xronologik chizig‘i

B.Spitsberg va V.Kupaxning ta’kidlashicha, kompetentli muloqot ikkita mezon — o‘rinlilik (appropriateness) va samaradorlik (effectiveness) — muvozanati orqali belgilanadi. Bu mezon oddiy ko‘rinsa-da, pedagogik amaliyot uchun muhim o‘lchov beradi: masalan, baqirib intizom o‘rnatgan o‘qituvchi maqsadga erishgan (samarali) bo‘lishi mumkin, biroq munosabatni buzadi (noo‘rin) — demak, kompetentli emas.

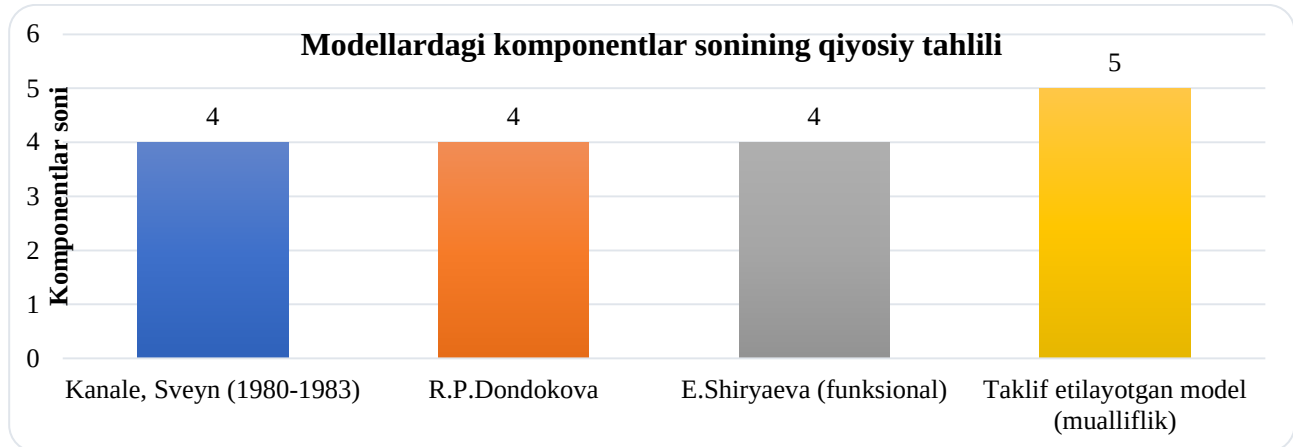
Tarkibiy modellarning qiyosiy tahlili va besh komponentli tuzilma

Kommunikativ kompetentlikning tarkibiy tuzilmasi bo‘yicha bir necha model mavjud (2-jadval, 2-diagramma). R.P.Dondokova to‘rt komponentni — motivatsion-qadriyatli, kognitiv, hissiy va xulq-atvor komponentlarini — ajratadi; E.Shiryaeva esa kasbiy-kommunikativ kompetentlikni to‘rt funktsiya — informatsion, prognostik, tashkilotchilik va operatsional — orqali tavsiflaydi. Bu modellarni yonma-yon qo‘yib tahlil qilish uchta doimiy (invariant) o‘lchovni ko‘rsatadi: nima uchun muloqot qilish (motivatsion), nimani bilish (kognitiv) va qanday qilish (operatsional). Zamonaviy tadqiqotlar bunga yana ikkitasini — boshqalar bilan hamkorlik (interaktiv-ijtimoiy) va o‘z muloqotini tahlil qilish (refleksiv-regulyativ) — qo‘shadi.

2-jadval

Kommunikativ kompetentlik tarkibiy modellarining qiyosiy tahlili

Model	Soni	Komponentlar tarkibi
Kanale, Sveyn (1980–1983)	4	Grammatik, sotsiolingvistik, strategik, diskursiv
R.P.Dondokova	4	Motivatsion-qadriyatli, kognitiv, hissiy, xulq-atvor
E.Shiryaeva (funktional)	4	Informatsion, prognostik, tashkilotchilik, operatsional
Taklif etilayotgan model	5	Motivatsion-qadriyatli, kognitiv-lingvistik, operatsional-texnologik, interaktiv-ijtimoiy, refleksiv-regulyativ

2-diagramma. Turli mualliflar modellaridagi komponentlar sonining qiyosiy tahlili

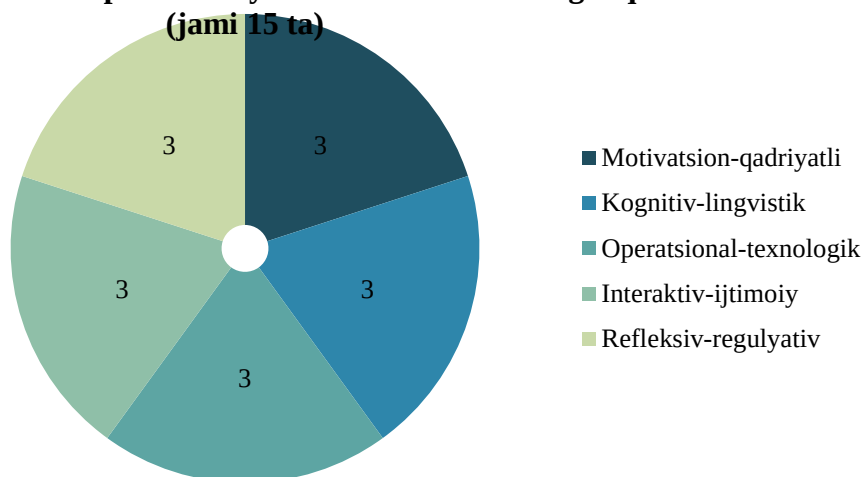
Ushbu besh o‘lchov mazkur tadqiqotda qabul qilingan besh komponentli tarkibiy modelning mantiqiy asosini tashkil etadi: motivatsion-qadriyatli, kognitiv-lingvistik, operatsional-texnologik, interaktiv-ijtimoiy va refleksiv-regulyativ komponentlar. Bu tuzilma mavjud modellardan farqli o‘laroq refleksiyani mustaqil komponent sifatida ajratadi — chunki bo‘lajak o‘qituvchi uchun o‘z kommunikativ xatosini anglash va tuzatish qobiliyati kasbiy o‘rishning kalitidir. Bunga qo‘shimcha dalil sifatida M.M.Ozdog‘ru va hammualliflarining 318 nafar bo‘lajak o‘qituvchi ishtirokidagi strukturaviy tenglamalar tahlilini (SEM) keltirish mumkin: unda kommunikatsiya ko‘nikmalari ijtimoiy intellektni kuchli bashorat qilishi ($\beta \approx 0,87$) aniqlangan, bunda madaniyatlararo sezgirlik vositachi rol o‘ynaydi — bu komponentlarning o‘zaro bog‘liqligini tasdiqlaydi.

Har bir komponent aniq mezon va ko‘rsatkichlarga "tarjima" qilingan (3-jadval, 3-diagramma): jami 5 mezon bo‘yicha 15 ta ko‘rsatkich va 4 ta rivojlanganlik darajasi (past, o‘rta, yetarli, yuqori) ishlab chiqilgan. Bu kriterial-dagnostik apparat tushunchani mavhumlikdan chiqarib, uni diagnostika va maqsadli rivojlantirish uchun "qo‘lga tutsa bo‘ladigan" qiladi.

3-jadval

Bo‘lajak o‘qituvchi kommunikativ kompetentligining tarkibiy-mezoniy tizimi (5 mezon, 15 ko‘rsatkich, 4 daraja)

Komponent (mezon)	Ko‘rsatkichlar	Soni
Motivatsion-qadriyatli	kasbiy muloqotga qiziqish va ehtiyoj; muloqotni qadriyat sifatida qabul qilish; kommunikativ o‘z-o‘zini rivojlantirishga intilish	3
Kognitiv-lingvistik	muloqot nazariyasi bo‘yicha bilimlar to‘liqligi; nutq madaniyati va til me‘yorlarini egallash; pedagogik terminologiyani qo‘llash	3
Operatsional-texnologik	nutq texnikasi va tushuntira olish mahorati; savol qo‘yish, faol tinglash, qayta aloqa berish; noverbal vositalar va auditoriya bilan ishlash	3
Interaktiv-ijtimoiy	hamkorlik va guruhda ishlash; empatiya va kommunikativ tolerantlik; nizoli vaziyatlarni konstruktiv hal qilish	3
Refleksiv-regulyativ	o‘z muloqotini tahlil va o‘z-o‘zini baholash; emotsional holatni boshqarish va kommunikativ nazorat; kommunikativ xulqni tuzatish va rivojlantirish	3

3-diagramma. Besh komponent bo'yicha ko'rsatkichlarning taqsimoti**3-diagramma. Besh komponent bo'yicha ko'rsatkichlarning taqsimoti****Rivojlanishning psixologik-pedagogik qonuniyatlari**

Tahlil bir qator qonuniyatni ochib berdi. Birinchidan, talabalik davri (17–23 yosh) kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish uchun senzitiv davr hisoblanadi, chunki aynan shu bosqichda muloqot shaxsning yetakchi faoliyatlaridan biriga aylanadi. Ikkinchidan, rivojlanish jarayoni motivatsiyadan boshlanadi: V.Ye.Mixaylova va O.S.Partsning 238 talaba ishtirokidagi tadqiqotida ko'rsatilganidek, muvaffaqiyatli muloqot va o'quv motivatsiyasi o'zaro oziqlantiruvchi aylanani hosil qiladi, so'ng jarayon kognitiv, operatsional, hissiy va refleksiv mexanizmlar birligida davom etadi.

Uchinchidan, ilmiy halollik nuqtai nazaridan bir qator keng tarqalgan qarashlarni aniqlashtirish zarur. K.Aldrup, B.Karstensen va U.Klusmannning 41 ta ishni (12 mamlakat) qamragan tizimli tahlili empatiya va o'quvchi natijalari o'rtasida barqaror bog'lanish topmagan, garchi uning nazariy ahamiyati saqlanib qolsa-da. Xuddi shunday, H.Korpershoek va hammualliflarining 54 ta nazoratli tadqiqotni qamragan meta-tahlili sinfni boshqarish strategiyalarining ta'siri kichik, ammo ahamiyatli ekanini (o'rtacha $g \approx 0,22$) ko'rsatgan. Bu topilmalar kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish vositalarini "sehrli retsept" emas, balki ehtiyotkorlik bilan qo'llaniladigan, dalilga asoslangan vositalar sifatida talqin qilish zarurligini ko'rsatadi.

To'rtinchidan, komponentlar o'zaro ierarxik emas, balki funksional bog'langan: motivatsiya kognitiv komponentni faollashtiradi, kognitiv bilim operatsional ko'nikmani asoslaydi, operatsional ko'nikma interaktiv muloqotda sinaladi, interaktiv tajriba esa refleksiya orqali qayta ishlanib, motivatsiyani mustahkamlaydi — besh komponent shu tariqa o'zini o'zi quvvatlovchi yopiq aylanani hosil qiladi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar tizimi

Kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy yondashuvlar tarqoq holda emas, balki umumiylik darajasiga ko'ra uch guruhga tizimlashtirilishi mumkin (4-jadval, 4-diagramma). Metodologik (umumiy) guruhga kompetensiyaviy, tizimli-faoliyatli, shaxsga yo'naltirilgan va gumanistik-dialogik yondashuvlar kiradi; ular umumiy strategiya va falsafiy yo'nalishni belgilaydi. Pedagogik-texnologik guruhga interaktiv, kontekstli

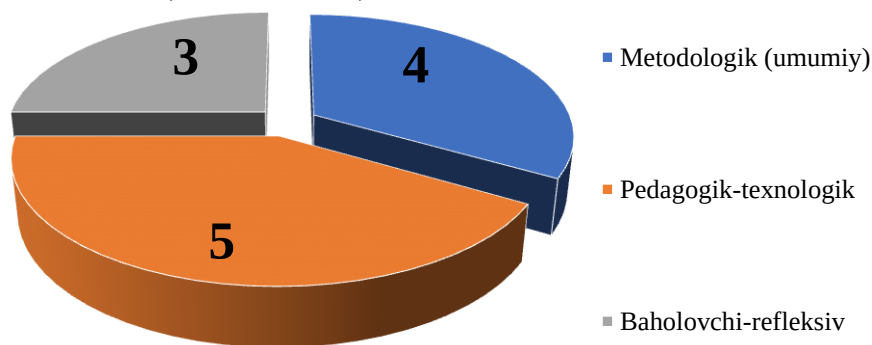
(kvazikasbiy), loyihaviy, madaniyatlararo va raqamli yondashuvlar kiradi; ular ta’limni tashkil etishning konkret yo‘llarini ko‘rsatadi. Baholovchi-refleksiv guruhga esa baholovchi-diaagnostik va refleksiv yondashuvlar hamda qayta aloqa madaniyati kiradi; ular jarayonni o‘zini o‘zi tuzatuvchi va o‘lchanadigan tizimga aylantiradi.

4-jadval

Zamonaviy pedagogik yondashuvlarning tasnifi

Guruh	Soni	Yondashuvlar tarkibi
Metodologik (umumiy)	4	Kompetensiyaviy, tizimli-faoliyatli, shaxsga yo‘naltirilgan, gumanistik-dialogik
Pedagogik-texnologik	5	Interaktiv, kontekstli (kvazikasbiy), loyihaviy, madaniyatlararo, raqamli
Baholovchi-refleksiv	3	Baholovchi-diaagnostik, refleksiv, qayta aloqa madaniyati

4-DIAGRAMMA. ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLARNING GURUHLAR BO‘YICHA TAQSIMOTI (JAMI 12 TA)

4-diagramma. Zamonaviy pedagogik yondashuvlarning guruhlar bo‘yicha taqsimoti

Bu yondashuvlarning empirik asosliliigi bir qator xalqaro meta-tahlillar bilan tasdiqlangan: O.Chernikova va hammualliflarining 145 ta tadqiqot va 10 532 ishtirokchini qamragan meta-tahlili simulyatsiyaga asoslangan ta’limning katta samaradorligini (o‘rtacha $g \approx 0,85$) ko‘rsatgan; J.Hattie va H.Timperleyning qayta aloqa modeli asosidagi keyingi meta-tahlil (B.Wisniewski, K.Zierer, J.Hattie; 435 tadqiqot, 61 000 dan ortiq ishtirokchi) yuqori axborotli qayta aloqaning ($d \approx 0,99$) oddiy rag‘batdan ($d \approx 0,24$) ancha samaraliroq ekanini isbotlagan; C.Howe va hammualliflari dialogik o‘zaro ta’sirning muayyan xususiyatlari (fikrni asoslash, fikrlar zanjiri) o‘quvchi yutug‘i bilan bog‘liqligini ko‘rsatgan.

Milliy kontekstga moslashtirish va tadqiqot dizayni

Xorijiy va MDH tajribasini o‘zbek oliy pedagogik ta’limi sharoitiga ko‘r-ko‘rona ko‘chirish mumkin emas — milliy muloqot madaniyati (ustoz-shogird munosabati, mahalla, hamjihatlik, muloqot odobi) hisobga olinishi shart. Ayni paytda N.B.Nazarova va hammualliflarining besh viloyatda 28 nafar ingliz tili o‘qituvchisi ishtirokida (suhbat, 120 soatlik kuzatuv) o‘tkazgan tadqiqoti "ko‘pmadaniyatli ta’lim shifti"ni — o‘qituvchilarning atigi 22 foizi ko‘pmadaniyatlilikni chuqur tushunishini — ochib berdi. Bu, boshqa tomondan, o‘zbek talabasining tabiiy ko‘ptilliligi (ona tili, davlat tili, chet tili) kommunikativ rivojlanish uchun o‘ziga xos milliy ustunlikka aylanishi mumkinligini ko‘rsatadi.

Shu asosda ishlab chiqilgan nazariy-metodologik model tadqiqotning navbatdagi bosqichlarida uch fazali pedagogik eksperiment orqali sinovdan o‘tkaziladi (5-jadval, 5-diagramma): aniqlovchi bosqichda test, anketa, suhbat va kuzatuv orqali boshlang‘ich diagnostika o‘tkaziladi hamda nazorat va tajriba guruhlar ekvivalentligi tekshiriladi; shakllantiruvchi bosqichda strukturaviy-funksional model, maxsus kurs, kvazikasbiy vaziyatlar, mikro-o‘qitish va videorefleksiya joriy etiladi; nazorat bosqichida yakuniy kesim o‘tkazilib, natijalar Styudent t-mezoni, Pirson χ^2 -mezoni va Fisher ϕ^* -mezoni asosida statistik tahlil qilinadi.

5-jadval

Tajriba-sinov ishining tashkiliy-texnologik bosqichlari

№	Nomi	Asosiy vazifalar
1	Aniqlovchi (diagnostik)	test, anketa, suhbat va kuzatuv; nazorat va tajriba guruhlarini shakllantirish; boshlang‘ich kesim va guruhlar ekvivalentligini tekshirish
2	Shakllantiruvchi	strukturaviy-funksional modelni joriy etish; maxsus kurs va kvazikasbiy kommunikativ vaziyatlardan foydalanish; mikro-o‘qitish, videorefleksiya va raqamli platforma; oraliq kesimlar monitoringi
3	Nazorat (yakuniy)	yakuniy kesim va natijalarni taqqoslash; matematik-statistik tahlil (Styudent t-, Pirson χ^2 -, Fisher ϕ^* -mezonlari); samaradorlik xulosalari va ilmiy-metodik tavsiyalar

5-diagramma. Tajriba-sinov ishining uch bosqichli texnologik tuzilmasi

MUHOKAMA

Olingan natijalar bir necha muhim jihatni ochib beradi. Birinchidan, besh komponentli model mavjud to‘rt komponentli modellar (Kanale–Sveyn, Dondokova, Shiryaeva) bilan raqobatlashmaydi, balki ularni umumlashtirib, muhim bo‘shliqni — refleksiv-regulyativ komponentni mustaqil ravishda ajratish zaruratini — to‘ldiradi. Bu, ayniqsa, bo‘lajak o‘qituvchi kontekstida asoslidir: o‘qituvchi kasbiy hayoti davomida doimiy "murabbiy nazorati" ostida bo‘lmaydi, shuning uchun o‘z muloqotini mustaqil tahlil qilib, tuzata olishi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bir daqiqalik pedagogik vaziyatni — sinfda o‘quvchi xato javob berib, tengdoshlari kulib yuborganida — tahlil qilsak, besh komponentning barchasi bir vaqtda sinovdan o‘tishini ko‘rish mumkin, bu esa modelning nafaqat nazariy, balki amaliy asoslanganligini tasdiqlaydi.

Ikkinchidan, xalqaro dalillar (meta-tahlillar) tanlangan pedagogik yondashuvlarning (dialogik ta‘lim, simulyatsiya, sifatli qayta aloqa) samaradorligini tasdiqlaydi, biroq A.Bakker va hammualliflari ogohlantirganidek, ta’sir kuchini talqin qilishda ehtiyotkorlik zarur — "kichik-o‘rta-katta" degan qat’iy yorliqlar o‘rniga kontekst, aralashuv xarajati va amaliy

ahamiyatni hisobga olish lozim. Bu metodologik pozitsiya tadqiqotning keyingi — eksperimental — bosqichida natijalarni talqin qilishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Uchinchidan, milliy tadqiqotlar tahlili muhim ilmiy bo‘shliqni tasdiqladi: O‘zbekistonda kommunikativ kompetentlik mavzusi asosan chet tili ta’limi (B.Sh.Sapayeva, Sh.R.Tadjimova), axborot-kommunikativ yo‘nalish (Sh.F.Aliqulov, I.A.Eshmamatov, N.N.Xudayberdiyev) yoki ayrim fanlar (M.V.Tursunaliyeva — musiqa ta’limi) doirasida o‘rganilgan; bo‘lajak o‘qituvchining umumkasbiy kommunikativ kompetentligini besh komponentli yaxlit tizim sifatida, o‘lchanadigan tarzda rivojlantirish maxsus tadqiqot predmeti sifatida ochiq qolgan edi. Mazkur tadqiqot aynan shu bo‘shliqni to‘ldirishga xizmat qiladi.

To‘rtinchidan, natijalarning amaliy qimmatini bir necha yo‘nalishda namoyon bo‘ladi: ishlab chiqilgan kriterial-dagnostik apparat (5 mezon, 15 ko‘rsatkich, 4 daraja) kommunikativ kompetentlikni ob‘yektiv baholash imkonini beradi; yondashuvlar tasnifi esa "Pedagogik kommunikatsiya asoslari" maxsus kursi mazmunini loyihalashda amaliy yo‘riqnoma bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqotning cheklovlarini ham tan olish lozim: mazkur maqolada taqdim etilgan xulosalar nazariy-metodologik tahlil natijalari bo‘lib, ularning amaliy samaradorligi tadqiqotning tajriba-sinov bosqichida maxsus pedagogik eksperiment va matematik-statistik tahlil orqali alohida tekshiriladi va yoritiladi. Shuningdek, tahlil qilingan yondashuvlarning aksariyati xorijiy va MDH konteksti uchun ishlab chiqilgan bo‘lib, ularni milliy sharoitga moslashtirishda tanqidiy va ijodiy yondashuv talab etiladi.

XULOSA

O‘tkazilgan tahlil quyidagi asosiy xulosalarga olib keldi. Birinchidan, "kompetensiya" (jamiyat talabi) va "kompetentlik" (shaxs egallagan sifat) tushunchalari farqlangan, kompetentlik esa integrativlik, qadriyat bilan bog‘liqlik va amaliyotga yo‘налganlik belgilari bilan tavsiflangan, dixotomik emas, balki o‘lchanadigan kontinuum sifatida talqin qilingan. Ikkinchidan, tushunchaning N.Xomskiydan (1965) D.Xaymsga (1972), Kanale–Sveyn modeliga (1980–1983) va CEFR (2020)gacha bo‘lgan tarixiy evolyutsiyasi ko‘rsatib berildi. Uchinchidan, bo‘lajak o‘qituvchi kommunikativ kompetentligining sub’yekt-sub’yekt paradigmasiga asoslangan besh komponentli — motivatsion-qadriyatli, kognitiv-lingvistik, operatsional-texnologik, interaktiv-ijtimoiy va reflektiv-regulyativ — tarkibiy modeli asoslab berildi va u 5 mezon, 15 ko‘rsatkich hamda 4 rivojlanganlik darajasidan iborat kriterial-dagnostik apparat bilan bog‘landi.

To‘rtinchidan, rivojlanishning bir qator psixologik-pedagogik qonuniyati aniqlandi: talabalik davri buning uchun senzitiv davr hisoblanadi; jarayon motivatsiyadan boshlanib besh komponent birligida kechadi; komponentlar o‘zaro ierarxik emas, funksional bog‘langan yopiq tizimni tashkil etadi. Beshinchidan, zamonaviy pedagogik yondashuvlar metodologik, pedagogik-texnologik va baholovchi-reflektiv guruhlariga tizimlashtirildi hamda ularni milliy ta’lim kontekstiga — o‘zbek muloqot madaniyati, ustoz-shogird an‘analari va ko‘ptillilik sharoitiga — moslashtirish yo‘llari ko‘rsatildi.

Ishlab chiqilgan nazariy-metodologik asos tadqiqotning keyingi bosqichlarida — kriterial-dagnostik apparatni to‘liq validatsiyadan o‘tkazish, strukturaviy-funksional pedagogik modelni ishlab chiqish va uch fazali pedagogik eksperiment orqali uning

samaradorligini statistik jihatdan asoslash uchun — mustahkam zamin yaratadi. Amaliy jihatdan natijalar pedagogika yo‘nalishlarida kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, "Pedagogik kommunikatsiya asoslari" maxsus kursini joriy etish va talabalarning kommunikativ rivojlanishini monitoring qilish tizimini yo‘lga qo‘yishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Aldrup, K., Carstensen, B., & Klusmann, U. (2022). Is empathy the key to effective teaching? A systematic review of its association with teacher-student interactions and student outcomes. *Educational Psychology Review*, 34(3), 1177–1216. <https://doi.org/10.1007/s10648-021-09649-y>
2. Aliqulov, Sh. F. (n.d.). Multimedia texnologiyalari vositasida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy-kommunikativ kompetentligini shakllantirish.
3. Ardovskaya, R. V. (n.d.). "Kompetensiya" va "kompetentlik" tushunchalarining o‘zaro nisbati.
4. Aripjanova, M. A. (n.d.). Kasbiy ta’lim o‘quvchilarining kommunikativ-tasavvur kompetensiyalarini rivojlantirish.
5. Ashurov, A. A. (n.d.). Bo‘lajak o‘qituvchilarda kommunikativ kompetentlikning ilmiy-nazariy mohiyati va tarkibiy tuzilmasi.
6. Bakker, A. va boshqalar. (n.d.). Effect sizes in education: Beyond thresholds and simplification.
7. Blömeke, S., Gustafsson, J.-E., & Shavelson, R. J. (2015). Beyond dichotomies: Competence viewed as a continuum. *Zeitschrift für Psychologie*, 223(1), 3–13. <https://doi.org/10.1027/2151-2604/a000194>
8. Canale, M. (1983). From communicative competence to communicative language pedagogy. In J. C. Richards & R. W. Schmidt (Eds.), *Language and communication* (pp. 2–27). Longman.
9. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1–47. <https://doi.org/10.1093/applin/I.1.1>
10. Chernikova, O. va boshqalar. (n.d.). Simulation-based learning in higher education: A meta-analysis.
11. Chomsky, N. (1965). *Aspects of the theory of syntax*. MIT Press.
12. Council of Europe. (2020). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment – Companion volume*. Council of Europe Publishing.
13. Dondokova, R. P. (n.d.). Bo‘lajak mutaxassisning kommunikativ kompetentligi tarkibiy komponentlari.
14. Hattie, J., & Timperley, H. (2007). The power of feedback. *Review of Educational Research*, 77(1), 81–112. <https://doi.org/10.3102/003465430298487>
15. Howe, C., Hennessy, S., & Mercer, N. va boshqalar. (n.d.). Teacher-student dialogue during classroom teaching.

16. Hymes, D. (1972). On communicative competence. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics: Selected readings* (pp. 269–293). Penguin Books.
17. Isanova, Z. Sh. (n.d.). Filologiya talabalarining plurilingval kompetensiyasini rivojlantirish.
18. Ismailova, M. B. (n.d.). B2 darajadagi talabalarning strategik kompetensiyasini shakllantirish.
19. Korpershoek, H., Harms, T., de Boer, H., van Kuijk, M., & Doolaard, S. (2016). A meta-analysis of the effects of classroom management strategies and classroom management programs on students' academic, behavioral, emotional, and motivational outcomes. *Review of Educational Research*, 86(3), 643–680. <https://doi.org/10.3102/0034654315626799>
20. Mixaylova, V. Ye., & Parts, O. S. (n.d.). Talabalarning onlayn va oflayn muloqotini uyg‘unlashtirishning o‘quv motivatsiyasiga ta’siri.
21. Nazarova, N. B. va boshqalar. (n.d.). "Multicultural education ceiling": English language teachers' understanding of multicultural education in Uzbekistan.
22. O‘zbekiston Respublikasining Ta’lim to‘g‘risidagi qonuni, O‘RQ-637-son (2020, 23-sentyabr). Lex.uz. <https://lex.uz>
23. O‘zbekiston Respublikasining Pedagogning maqomi to‘g‘risidagi qonuni, O‘RQ-901-son (2024). Lex.uz. <https://lex.uz>
24. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to‘g‘risidagi farmoni, PF-5847-son (2019, 8-oktabr). Lex.uz. <https://lex.uz>
25. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "O‘zbekiston – 2030" strategiyasi to‘g‘risidagi farmoni, PF-158-son (2023, 11-sentyabr). Lex.uz. <https://lex.uz>